

Pranas KNIŪKŠTA

LINGVISTINIS IR SOCIALINIS KODIFIKACIJOS SANTYKIS SU NORMA

Kalbos norma yra viena svarbiausių kalbos praktikos problemų ir sudedamųjų dalių. Normos supratimas formavosi ir kito kartu su literatūrinės kalbos ir kalbos kultūros teorija ir yra su ja abipusiškai susijęs. Iš teorinės kalbos kultūros koncepcijos kyla požiūris į normą, o normos supratimas savo ruožtu daro poveikį visai kalbos kultūros teorijai ir praktikai.

Kalbos normos terminas vartojamas dviem reikšmėmis.

Kasdieninėje kalboje ir kalbos praktikos literatūroje normomis vadinamos suformuluotos, paprastai ir raštu užfiksuotos taisyklės, nurodymai ir pavyzdžiai, kurių reikia laikytis, ar konkretūs kalbos faktai, kuriuos leidžiama vartoti. Taip suprantama norma yra sąmoningai apdorotas ir reguliuojamas kalbos reiškiny, turintis subjektyvų socialinį pobūdį.

Teorinėje literatūroje *normos* terminas vartojamas platesne reikšme, būtent – realieji kalboje įsigalėję dėsniai ir reiškiniai, „reguliariai vartojamos gramatinės ir leksinės priemonės“ [Гавранек Б., 1967, 339]. Nuo Prahos lingvistinio būrelio laikų imta skirti realiąją kalbos vartoseną, kurią vadiname norma, ir vartosenos fiksavimą, aprobavimą bei reguliavimą, kurį imta vadinti kodifikacija. Į taip suprantamą normą neįeina tie subjektyvieji socialiniai momentai, kuriuos matėme pirmuoju atveju. Jie paliekami kodifikacijai.

Kalbos normą čekų kalbininkai laikė ir tyrinėjo kaip sociolingvistinį reiškinį. Toks požiūris visuotinai įsigalėjęs ir tarybiname kalbos moksle. Lingvistinis ir socialinis požiūris į normą kyla iš atitinkamo – struktūrinio ir funkcinio – požiūrio į kalbą: lingvistinis iš to, kad, Prahos lingvistinio būrelio Tezių žodžiais, „kalba yra raiškos priemonių sistema“, struktūrinis – kad toji sistema „padeda pasiekti tam tikrą tikslą“ [Тезисы, 1967, 17]. Normos socialinį pobūdį tiesiogiai rodo tai, kad ji yra bendra ta kalba kalbančiam kolektyvui, kad ji kinta kartu su socialinėmis sąlygomis, pagaliau tai, kad ji turi nuo kalbos sistemos nukrypstančių elementų.

Normos supratimui svarbus ir kitas čekų kalbininkų principas – aiškiai skirti vartoseną nuo literatūrinės kalbos. Tą principą taikydami lietuvių kalbai, mes skiriame liaudies šnekamosios kalbos ir literatūrinės kalbos normas. Jų socialiniai ir lingvistiniai pagrindai yra kiek skirtingi. Liaudies kalbos norma visiškai remiasi vartoseną. Vartoseną yra ir literatūrinės kalbos normų pagrindas, bet jas taip pat veikia kalbos teorija ir kalbinės bei kitokios visuomenės pastangos. Prie jų priklauso kodifikacija, pastangos tą kodifikaciją realizuoti, kurias galima vadinti normalizacija [Ицкович В. А., 1970, 13], ir įvairios išorinės priežastys, lemiančios atskirų normų likimą.

Literatūrinės kalbos normos labiau suvokiamos jos vartotojų, labiau privalomos, stabilesnės už šnekamosios kalbos normas, nes tik stabilias normas turinti literatūrinė kalba tegali atlikti savo funkcijas – būti, pirma, visos visuomenės ir, antra, tiksli ir patikima bendravimo priemonė.

Norint sėkmingai dirbti literatūrinės kalbos normalizacijos ir kalbos kultūros darba, reikia suvokti, kaip ir iš ko susidaro literatūrinės kalbos normų mechaniz-

mas, kas ir dėl kokių priežasčių čia ateina iš vartosenos, ką nulemia ar gali nulemti lingvistinės ar kitokios visuomenės pastangos.

Išsami lietuvių kalbos kultūros teorija dar nesukurta, tačiau jos bendrieji principai jau baigiami suformuluoti. Jie dėstyti P. Joniko (1937, 529–544), J. Palonio (1961, 5–21), K. Ulvydo (1965, 3–8; 1967, 36–67), A. Pupkio (1970, 65–67; 1972, 5–11; 1977, 23–29), A. Girdenio (1970, 65–67; 1977, 23–29), A. Pirockino (1970, 5–11), V. Labučio (1970, 12–18; 1972, 12–16), A. Paulauskienės (1972, 16–26) ir kitų kalbininkų straipsniuose. Tie principai ir apskritai mūsų kalbos kultūros teorija kuriama daugiausia remiantis Prahos lingvistinio būrelio idėjomis ir tarybinių rusų kalbininkų teoriniais veikalais.

Visuotiniai pripažįstami du dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos šaltiniai: gyvoji liaudies kalba (tarmės) ir pati literatūrinės kalbos vartoseną, nors dėl jų santykio esama skirtingų nuomonių. Nėra abejonės, kad literatūrinės kalbos vartosenos, kaip normos šaltinio, reikšmė tolydžio didėja, bet tai neleidžia, nusižiūrėjus į čekų kalbininkų mintis, absoliutizuoti raštų kalbos reikšmės. Mūsų literatūrinė kalba yra daug artimiau susijusi su liaudies kalba ir savo fondus dar gausiai tebebildo iš jos.

Tos normos, kurios literatūrinei kalbai paimamos ir kodifikuojamos iš vartosenos, čia ateina su socialinėmis ir kalbinėmis priežastimis, leidusiomis joms atsirasti ir prigyti. Kalbos normalizacijai svarbiau ne jų atsiradimo priežastys, o tai, kurie reiškiniai ir dėl ko virsta ar gali virsti literatūrinės kalbos norma, o kuriems keliai į ją užtverti.

Lietuvių kalbininkų kelti įvairūs kriterijai, kuriais kodifikacijos požiūriu vertinami egzistuojantys ar sukuriami kalbos reiškiniai. Dažniausiai nurodomi tradiciniai grynumo, taisyklingumo ir aiškumo kriterijai. Dar minimas tikslumas, logiškumas, estetiškumas, vartojimo dažnumas, tipiškumas. Lingvistiniai iš jų yra taisyklingumas ir tipiškumas, socialiniai – vartojimo dažnumas ir estetiškumas. Grynumas – aiškiai mišrus, kitus irgi sunku priskirti kuriai grupei.

Pastaruoju metu vis dažniau minimi ir pabrėžiami tikslingumo ir sistemingumo kriterijai.

Tikslingumo kriterijus reiškia kalbos reiškinų vertinimą pagal tai, kaip jie atlieka savo tikslus ir funkcijas. Pagal jį, jei kalbos reiškinys savo uždavinį atlieka, jis geras, neatlieka – negeras. Tikslingumo kriterijus kyla iš kalbos socialinės prigimties ir kalbos normas vertina tik iš išorės. Jis nieko nepasako apie normų vidines ypatybes, juo negalime patikrinti esamų, o juo labiau atsirandančių kalbos reiškinų lingvistinės vertės, dėl to jo negalime laikyti „vieninteliu realiu literatūrinės kalbos kodifikacijos pagrindu“ [Гирдянис А., Пупкис А., 1977, 23]. Greta jo reikia ir kitokių – kalbinių kriterijų.

Vienas pačių kalbiškiausių ir yra sistemingumo kriterijus. Jis gana artimas taisyklingumui, tik taisyklingumas labiau suprantamas kaip sutikimas su atskirais kalbos dėsniais ar kodifikuotomis taisyklėmis, o sistemingumas – kaip sutikimas su kalbos sistema. Kalbos sistemingumas yra toks svarbus ir būtinas dalykas, kad kai kieno jis iš viso laikomas ne kriterijum, o „kalbos ir jos normos egzistavimo prielaida, *conditio sine qua non*“ [Girdenis A., Pupkis A., 1970, 67]. Tačiau sistemingumo negalima išbraukti iš kriterijų būrio. Toks pat *conditio sine qua non* yra ir tikslingumas, tik tikslingumas yra socialinė, o sistemingumas – lingvistinė kalbos ir jos normų egzistavimo prielaida. Natūralūs kalbos reiškiniai atitinka jas abi, todėl literatūrinės kalbos normas tegalime įvertinti tik kryžmiškai peržvelgę tikslingumo ir sistemingumo požiūriu. Visi kiti kriterijai derinami su jais arba pasitelkiami tada, kai šių nepakanka.

Nuo jų abiejų, o ne nuo vieno tikslingumo, atsietai negalima vaisingai taikyti net tokio svarbaus kriterijaus, kaip grynumas. Tie kitakalbės kilmės reiškiniai, kurie dubliuoja savos kalbos žodžius ar konstrukcijas, atsijojami pagal grynumo ir tikslingumo kriterijų. Tačiau svarbiausias svetimybių vertės matas vis dėlto yra sistemingumas (taisyklingumas). Besąlygiškai atmestini tie svetimi reiškiniai, kurie nepritampa

prie mūsų kalbos sistemos ir ardo ją. Tokios dažniausiai yra sintaksės ir žodžių darybos svetimybės, turinčios puikiausių lietuviškų atitikmenų, pvz.: *jis grįžo pirmo birželio* (= *birželio pirmą*); *tris dienas išbuvo ant biuletenio* (= *turėjo biuletenį*); *kibirkščių gaudytojas* (= *gaudytuvas*); *atremontavo* (= *suremontavo*) traktorių.

Negalima pateisinti ir tokių sistemą ardančių svetimybių, kurioms savų pakaitų sunkiau rasti. Tokiais atvejais reikia daugiau išradingumo. Atsiriboję nuo vertinio originalo, rašytojinę spaudą sėkmingai pakeitėme literatūrine spauda, nes rašytojų spauda tam reikalui netiko. Tačiau, teisindamiesi, kad „nėra kuo pakeisti“, toleruojame su lietuvių kalbos žodžių daryba nesiderinantį veiksmažodį *priešpastatyti*. O juk, įveikę inerciją, galėtume jį pakeisti arba *priešpriešinti*, arba *supriešinti*.

Tų vertinių ar skolinių, kurių darybinė struktūra ar vidinė forma dera prie lietuvių kalbos sistemos ir kurių reikia tikslingumo požiūriu, negalime pasmerkti vien todėl, kad jie svetimos kilmės. *Savikritika*, varstotas ar *blynas* turi visas lietuviškų žodžių teises. Į lietuvių kalbos normas pagaliau įsipiršo ir *tarka*. Imame suprasti, kad teks įsileisti ir *papkę*, bet, nepaisydami tikslingumo, *tašę* vis dėlto tebenorime vadinti *krepšiu*, *liustrą šviestuvu*, *faršą malta mėsa*. Ir iš viso nemaža skolinių kodifikuotojai atmeta ne dėl nereikalingumo ar netikimo lietuvių kalbai, o iš tradicijos, dėl tautinės savigarbos ir kitų subjektyvių priežasčių. Tokia savigarba kalbininkui, be abejo, reikalinga, bet jos negalima daryti kodifikacijos principu.

Keldami į pirmą vietą tikslingumo ir sistemingumo kriterijus, vis dėlto pagal juos kalbos reiškinių negalima surikiuoti į ištisines eiles. Pavyzdžiui, atrodo, netikslinga tai pačiai realijai turėti kelis raiškos būdus, bet sinonimiški, net paralelūs reiškiniai, išskyrus terminiją, nėra yda. Beprasmiška svarstyti, kurį iš variantų — *kiškį* ar *zuikį*, *mešką* ar *lokį* — palikti literatūrinėje kalboje, kurį vyti iš jos. Perteklinius reiškinius kalba stengiasi reguliuoti pati — arba juos diferencijuoja, arba pasirenka vieną kurį, ir nereikia dirbtinai užbėgti jai už akių.

Normos variantai yra natūralus kalbos, taip pat ir literatūrinės, reiškinys. Be jų negalėtume diferencijuoti funkcinių stilių, kuriuos teoriškai dabar visi pripažįsta, bet praktiškai ne vienas vengia arba net taiso informacinius ir oficialiojo stiliaus pasakymus: *išėjimas į miestą tuneliu*, *atidarė susirinkimą*, *užtikrinti dalyvavimą*. Variantai anaipol negriauna kalbos normų, tik daro jas paslankesnes, leidžia pamažu pereiti nuo vienos prie kitos. Normos kitimas per variantus padeda išlaikyti paslankų (dinamišką) stabilumą, panaikina prieštaravimą tarp normos pastovumo ir jos raidos [Метезиус В., 1967, 381; Едличка А., 1967, 553; Скворцов Л. И., 1970, 68].

Nepaslanki, variantų nepripažįstanti kodifikacija dažnai ardo stabilumą. Tai akivaizdžiai rodo priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. Per tris dešimtmečius išėjusiuose trijuose norminamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose buvo keičiamos ar tikslinamos šių būdvardžių kirčiavimo taisyklės ir, derinantis prie jų, atskirų būdvardžių kirčiavimas. Pavyzdžiui, RŽ kirčiavo *veislinis*, *dujinis*, *arbatinis*, DŽ ir DŽ₁ — *veislinis*, *dūjinis*, *arbatinis*; RŽ ir DŽ kirčiavo *visuomeninis*, *sątykinis*, DŽ₁ — *visuomeninis*, *santykinis*; RŽ — *būdvardinis*, *sintaksinis*, DŽ — *būdvardinis*, *siñtaksinis*, DŽ₁ vėl *būdvardinis*, *sintaksinis*. DŽ₁ yra pakeitęs apie 150 DŽ būdvardžių kirčiavimą. Tai, kas viename žodyne laikoma norma, kitame tampa klaida. To neatsitiktų, jeigu nebūtų bijomasi pripažinti kalboje realiai egzistuojančius normos variantus. Norma būtų ne tik paslankesnė, bet ir stabilesnė¹.

Normų stabilumą ardo ir perdėtas noras jas sutalpinti į suschemintą sistemą, tvarkyti, Mathesiaus žodžiais tariant, pagal „ištisinio reguliarumo principą“ [Метезиус, 1967, 384]. Ištisinės taisyklės vaisingiau taikomos kodifikuojant ar kuriant naujus reiškinius. Pavyzdžiui, žodžių darybai reikia specializuotų priesagų ir tipiškų

¹ Tiesa, DŽ₁ atsirado apie dešimtį šių būdvardžių kirčiavimo variantų, bet daug daugiau jų turi net vienodžiau kirčiuojamos formos, pavyzdžiui, priesagos *-ingas* būdvardžiai. Be variantų čia pateikiami net dvejetainiai kirčiuojamų daiktavardžių vediniai su *-inis*: *próginis* (: *próga* 1, *progà* 4), *irklinis* (: *irklas* 1, 3), *rūšinis* (: *rūšis* 1, *rūšis* 4); *audrinis* (: *audrà* 4, *áudra* 1), *vapsvinis* (: *vapsvà* 2, 4).

darybos modelių, nors ir čia prireikia iš vartosenos periferijos paimtų žodžių šaknų, netipiškų priesagų ir papildomų vidinių žodžių darybos priemonių. Tuo labiau į schemiškas taisykles atsargiai tegalima sprauti kalboje prigijusius iš esmės sistemai neprieštaraujančius žodžius.

Ilgą laiką vartojome daiktavardžius *darbovietė*, *darbotvarkė*. Bet štai kažkas su-
manė jungiamąjį balsį *o*, kuris nesutampa su pirmojo dėmens kamiengaliu, pakeisti „taisyklingesniu“ *a*. Atsirado *darbavietė* ir *darbatvarkė*. Tie, kas balsiu *o* nepatenkinti, bet supranta žodžių pavidalo kaitaliojimo žalą, vartoja junginius *darbų tvarka*, *darbo vieta*. Užkliudę įsigalėjusius variantus su *o*, pažeidėme ne tik stabilumą, bet ir tikslingumo principą: toms pačioms sąvokoms pavadinti atsirado po tris variantus. Be to, suplakamos dvi skirtingos sąvokos: *darbo vieta* „vieta, kur dirbama“ ir *darbo-
vietė* „įstaiga, kurioje dirbama“. Viso to nebūtų, jeigu būtume palikę ramybėje jungia-
mąjį balsį, nes jis nebūtinai turi sutapti su kamiengaliu, plg.: *darbams* – *darbymetis*,
kojoms – *kojūgalis*, *kraštams* – *kraštotyra*.

Ištisinio reguliarumo šalininkai klaida linę laikyti būdvardžius *dvišakas*, *ketur-
kampas*, nes, girdi, sudurtinių žodžių galūnė turinti būti *-is*. Jie į literatūrinę kalbą
nenori įsileisti daiktavardžio skaitliukai, nes joje nėra žodžio skaitlius. Atsirado net
„įštaisytas“ to žodžio variantas *skaičiukai*. Bet argi literatūrinei kalbai reikalingo
termino negalima daryti iš tarmės žodžio? Juk nepuolame smerkti *antplūdžio* todėl,
kad literatūrinės kalbos veiksmazodis yra ne *antplūsti*, o *užplūsti*. Pagaliau argi
negalima iš tarmės paimti ten sudarytus ir vartojamus žodžius ir juos suprasti kaip
neišvestinius.

Visais minėtais ir daugeliu kitų atvejų, taisant tariamuosius netaisyklingumus,
nepaisoma tikslingumo ir realiosios vartosenos. Ypač nerimą kelia tai, kad klaido-
mis apšaukiami tarmių žodžiai, netelpantys į gramatikų sukurtas taisykles. Tą nerimą
A. Jonaitytė yra nusakiusi taip: „Skaitant kai kurių kalbininkų straipsnius ar klausan-
tis jų kalbų, kartais irgi susidaro įspūdis, kad tarmės – tai vos ne pati didžiausioji
mūsų kalbos bėda ir kad visos kalbos negerovės daugiausia atsiranda dėl jų“ (1969, 2).

Prie tos problemos galima priskirti ir daiktavardžio *metai* vartojimą su skait-
vardžiais. Literatūrinėje kalboje *metus*, kaip ir kitus daugiskaitinius daiktavardžius,
reikalaujama vartoti tik su dauginiais skaitvardžiais. Spauldoje dabar taip ir daroma,
bet neredaguotuose raštuose, šnekamojoje netarminėje kalboje ir tarmėse su šiuo
žodžiu daugiausia vartojami paprastieji skaitvardžiai.

„Lietuvių kalbos žodyne“ (1970, 90–100) prie *metų* pateikta vienuolika sakinių
su skaitvardžiais nuo *vieno* iki *devynių*: vienas su skaitvardžiu *vieni*, trys su *treji*, kiti
septyni su paprastaisiais skaitvardžiais *trys* (2x), *šeši* (2x), *septyni*, *aštuoni*, *devyni*.
„Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (1970) pavyko rasti 110 kartų su kiekiniais
skaitvardžiais nuo *vieno* iki *devynių* pavartotą žodį *metai*. Čia jis dažniausiai irgi eina
su paprastaisiais, o ne dauginiais skaitvardžiais. *Metų* vartoseną chrestomatijoje rodo
89 p. pateikta lentelė.

Ir Žodyno, ir Chrestomatijos duomenys rodo, kad visoje Lietuvoje paplitę pa-
sakymai *dveji*, *treji metai*, nors greta vartojami ir *du*, *trys metai*. Nuo *keturių* iki *devynių*
su daiktavardžiu *metai* beveik visa Lietuva vartoja paprastuosius kiekinius skaitvar-
džius. (Dauginius skaitvardžius, ir tai su priesaga *-eli*, su *metais* nuosekliai vartoja tik
nedidelis šiaurės rytų Lietuvos kampelis – Ignalinos ir Švenčionių apylinkės.)

Šių skaitvardžių vartoseną su *metais* nuo ištisinio reguliarumo nukrypsta dviem
atžvilgiais. Pirmą, paprastuosius kiekinius skaitvardžius vartoja ne tik tos tarmės, ku-
rios astronominiam laiko tarpui („rod“) pavadinti turi vienaskaitos formą *metas*,
ir antra – greta *dveji*, *treji* dažnai sakoma *keturi*, *penki*... *devyni metai*. Chrestomati-
joje yra sakinių, net iš pačios rytų Lietuvos, kur greta dauginio skaitvardžio *dveji*
kitas skaitvardis – paprastas: *Račiukuose dvejų mėtų vaikėlių traūkė, o
penkių mėtų paskui račiukūs eina* (283) (Mančiūšėnai, Širvintų raj.); *Kėturis
metūs piemenėlė buvau, dvejus metūs krutėjau už meigą* (355) (Šutai, Švenčionių

	Skaitvardis	Žem.	Vak.	Vid.	Ryt.	Dz.	Ne liet.	Iš viso
1	vienas	—	2	—	—	—	—	2
	vieni	—	3	—	3	1	—	7
2	du	6	1	—	1	2	—	10
	dveji	3	1	1	6	1	1	13
3	trys	4	3	—	3	—	—	10
	treji	—	—	—	2	2	—	4
4	keturi	2	—	—	6	1	—	9
	ketveri	—	—	—	—	—	—	—
5	penki	1	1	1	4	—	—	7
	penkeri	—	—	—	—	5	1	6
6	šeši	1	—	—	2	1	—	4
	šešeri	—	—	—	—	—	—	—
7	septyni	6	—	5	9	2	—	22
	septyneri	—	—	—	—	2	—	2
8	aštuoni	1	—	2	3	—	—	6
	aštuoneri	—	—	—	—	1	1	2
9	devyni	—	3	1	2	—	—	6
	devyneri	—	—	—	—	—	—	—
Iš viso	paprastųjų	21	10	9	30	6	—	76
	dauginių	3	4	1	11	12	3	34

raj.). Matyt, reikšmės turi žodžio ilgumas ir artikuliacijos patogumas: vienas dalykas tarti *dveji, treji*, kitas — *septyneri, devyneri*, o juo labiau *devyniasdešimt devyneri metai*. Tas nepatogumas faktiškai susidaro tik su *metais*. Su kitais daugiskaitiniais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *pirštinės, žirkės, lubos, durys, kailiniai, marškiniai*, dažniausiai vartojami skaitvardžiai *vieni, dveji, treji*, o metų kiekius minime dažnai ir įvairių įvairiausių. Dažnas tų skaitvardžių poreikis ir ilga jų forma verčia su *metais* vartoti patogesnius variantus.

Vartoseną veikia ir įvairios kitos priežastys, kurios, susipindamos ir viena kitą papildydamos, kuria gyvąją kalbą. Ar, sistemingumo sumetimais nepaisydami vartosenos, negriauname pasitikėjimo gyvąją kalbą, ar nekertame natūraliosios kalbos šaknų?

Galima vienaip ir kitaip atsakyti į anuos klausimus, bet, be abejo, nesusipratimas skaitvardžiui *vieni* prikergti kitų dauginių skaitvardžių priešagą *-eri*. *Vieni* ir taip yra dauginis skaitvardis. *Vieno* daugiskaitos forma tereikalinga tik vartoti su daugiskaitiniais daiktavardžiais, nes daugiau nei vienam daiktui nusakyti yra kiti skaitvardžiai: *du, trys, keturi...* Tarp *vienas* ir *vieni* yra toks pat santykis, kaip tarp *du* ir *dveji*, plg.: *viena pirštinė* – *vienos pirštinės* (viena pora) ir *dvi pirštinės* – *dvejos pirštinės* (dvi poros). Žodžio *vieneri* nevartoja nė viena tarmė nei su *metais*, nei su kitais daugiskaitiniais daiktavardžiais. Sakoma: *Penki tvartai, vienos durys; Vienus langus išėmė, antri liko*. Tik po to, kai pradėjome painiotis su *septyniais* ir *septyneriais metais*, sugalvojome ir *vienus metus* pakeisti *vieneriais*. O tada jau atsirado ir *vieneri rūmai, vienerios staklės*, net *kiekvieneri metai*. Iki visiško „taisyklingumo“ betrūksta, kad *dvejus, trejus* pakeistume *dvejeriais, trejeriais*.

Į perdėtą grynumą ir ištisinį reguliarumą nukrypsta net vienas kitas tų kalbininkų, kurių teoriniuose straipsniuose dėstomos gana nuosaikios mintys. Teorija su praktika ne visai sutampa, matyt, todėl, kad praktinės rekomendacijos, taisymai ir jų principai remiasi ilgoka tradicija, o teorinės mintys daugiausia imamos iš kitų tautų kalbininkų veikalo. Tuos du dalykus mums ne visada tepavyksta suderinti. Ne visada jie pakankamai tesusiejami ir su mūsų dabartine situacija. Juk ne visa, kas tinka kitoms kalboms, pritaikoma lietuvių kalbai, ir ne viskas, kas buvo diegta į lietuvių kalbos praktiką, yra prigiję ir tinka mūsų dienoms.

Nereikia turėti iliuzijų, kad bus patenkinti visi dabartinių kalbininkų norai ir priimti visi jų siūlymai. Kalbininkų dirbamas kalbos kultūros bei normalizacijos darbas bus tuo paveikesnis, kuo geriau jis tenkins visuomenės kalbinius poreikius ir kuo labiau kalbos praktikai paisys lingvistinių ir socialinių sąlygų, būdingų dabartinei lietuvių literatūrinei kalbai.

Literatūra

- DŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1954.
DŽ₁ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972.
Girdenis A., Pupkis A. Bendrinės kalbos normos ir jų kodifikacija. – Kultūros barai, 1970, Nr. 1.
Jonaitytė A. Literatūrinė kalba ir tarmės. – Kalbos kultūra ir tarmės (Kalbos sekcijos sąsiuvinis Nr. 13). V., 1969.
Jonikas P. Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problemos. – Židinys, 1937, Nr. 12.
Labutis V. Dėl požiūrio į kalbos klaidas ir taisyms. – Kalbos kultūros teorija ir praktika (Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis Nr. 18). V., 1970.
Labutis V. Leksikos ir žodžių darybos norminimo principai. – Mūsų kalba, 1972, Nr. 8.
Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija. V., 1970.
Lietuvių kalbos žodynas. V., 1970, t. 8.
Palionis J. Apie literatūrinės kalbos norminimo pagrindus bei kriterijus. – Kn.: Dabartinė lietuvių kalba. V., 1961.
Paulauskienė A. Gramatikos reiškinių norminimo problemos. – Mūsų kalba, 1978, Nr. 8.
Piročkinas A. J. Jablonskio kalbos norminimo pagrindai ir principai. – Kalbos kultūros teorija ir praktika (Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis Nr. 18). V., 1970.
Pupkis A. „Kalbos praktikos vadovo“ sudarymo principai. – Mūsų kalba, 1972, Nr. 8.
RŽ – Lietuvių kalbos rašybos žodynas. K., 1948.
Ulvydas K. Dėl kalbos kultūros sąvokos. – Kalbos kultūra. V., 1965, sąs. 9.
Ulvydas K. Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksikos normalizacijos klausimai. – Kn.: Lietuvių kalba tarybiniais metais. V., 1967.
Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура. – В кн.: Пражский лингвистический кружок. М., 1967.
Гирдянис А., Пупkis А. Вопросы кодификации литовского языка. – Mūsų kalba, 1977, Nr. 5.
Едличка А. О пражской теории литературного языка. – В кн.: Пражский лингвистический кружок. М., 1967.
Ицкович В. А. Норма и ее кодификация. – В кн.: Актуальные проблемы культуры речи. М., 1970.

Матезиус В. О необходимости стабильности литературного языка. — В кн.: Пражский лингвистический кружок. М., 1967.

Скворцов Л. И. Норма. Литературный язык. Культура речи. — В кн.: Актуальные проблемы культуры речи. М., 1970.

Тезисы пражского лингвистического кружка. — В кн.: Пражский лингвистический кружок. М., 1967.

Lietuvos TSR Mokslų Akademijos
Lietuvių kalbos ir literatūros institutas

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ СООТНОШЕНИЯ КОДИФИКАЦИИ И НОРМЫ

Резюме

Норма — одна из основных проблем и составных частей культуры речи. Термин „норма“ употребляется в двух значениях: во-первых, норма — сформулированные и зафиксированные правила и указания литературного языка, во-вторых, — это реальное общепринятое употребление языковых средств (второе значение нормы свойственно литературному языку и разговорной речи). Советское, в том числе и литовское, языкознание придерживается мнения Пражского лингвистического кружка: норма является лингвистическим и социальным явлением. Имеются некоторые различия между лингвистическими и социальными основами нормы литературной и разговорной речи. Первая подвергается воздействию не только объективных, но, в значительной мере, и субъективных социальных факторов.

Общепризнаны два источника норм литовского литературного языка: народная речь и употребление в самом литературном языке. Определяются разные критерии нормализации литературного языка — правильность, чистота, точность, логичность и др. В последнее время на первый план выдвигаются критерии целесообразности и системности. Первый из них является внешним, социальным, второй — внутренним, языковым. Применяя два эти критерия совместно, можно оценить норму литературного языка. Все другие критерии, в том числе и критерий чистоты языка, являются второстепенными и вспомогательными. Лишь критерии целесообразности и системности предоставляют возможность оценить языковые факты и явления иноязычного происхождения.

Однако при кодификации литературного языка не следует применять прямолинейно как один, так и другой критерий. По соображениям целесообразности недопустимо исключение из литературного языка синонимических форм выражения. Вариантность — неизбежное свойство литературной нормы. Варианты способствуют стилистической дифференциации языковых средств и устраняют противоречия между стабильностью и развитием нормы. На примере изменений акцентуации имен прилагательных с суффиксом *-inis* видно, что именно отсутствие вариантов нарушает стабильность нормы.

Не следует абсолютизировать и принцип прямолинейной регулярности и исправлять слова, которые отошли от книжной схемы, например: *darbóvietė* (на *darbāvietė*), *ketūkampus* (на *ketūkampis*), *skaitliūkai* (на *skaičiūkai*). Такие исправления часто нарушают стабильность нормы или принцип целесообразности. Сомнительна тенденция считать ошибочными формы, которые употребляются во всей Литве, например: *septyni*, *devyni mėtai*. Но, несомненно, излишним является оформление числительного *vieni* (по примеру *ketv-eri*, *septyn-eri*) с помощью суффикса *-eri*.

Успешная работа культуры речи и нормализация литературного языка возможны при соблюдении совокупности лингвистических и социальных условий, характерных для современного языка.